

УДК: 376.2(09) [Сікорський]

ПОГЛЯДИ І. О. СІКОРСЬКОГО НА ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ

С. І. КОРНЄВ

кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М. П. Драгоманова

При побудові системи методичної роботи, спрямованої на формування дитячого мовлення в умовах глибокого його недорозвинення, принципове значення має врахування закономірностей розвитку мовлення дітей, які нормально говорять, що дозволяє визначити вимоги до розвитку тих або інших рівнів мовленнєвої діяльності на різних етапах її формування. Необхідно також враховувати рівень розвитку патологічного мовлення, його особливості й потенційні можливості оволодіння дітьми мовою у процесі корекційного впливу.

При построении системы методической работы, направленной на формирование детской речи в условиях глубокого ее недоразвития, принципиальное значение имеет учет закономерностей развития речи детей, с нормальным речевым развитием, что позволяет определить требования к развитию тех или иных уровней речевой деятельности на разных этапах ее формирования. Необходимо также учитывать уровень развития патологической речи, ее особенности, и потенциальные возможности овладения детьми речью в процессе коррекционного обучения.

During the construction of the system of methodical work, directed on forming of child's speech in the conditions of its deep exalation, an of principle value has an account of conformities of development of child's speech, with normal speech development, that allows to define requirement to development of those or other levels of speech activity on the different stages of its forming. It is necessary also to take into account the level of development of pathological speech, its features, and potential possibilities of capture children by speech in the process of the correction teaching.

Ключові слова: формування дитячого мовлення, розвиток патологічного мовлення, закономірності розвитку дитячого мовлення, І. О. Сікорський.

Ключевые слова: формирование детской речи, развитие патологической речи, закономерности развития речи детей, И. А. Сикорский.

Key words: development of speech of children, development of pathological speech, directed on forming of child's speech I. O. Sikorskiy.

Проблема розвитку мовлення завжди привертала увагу науковців, методистів і вчителів-практиків. І це не випадково. Адже розвиток мовлення — це одночасно розвиток особистості людини, її духовних здібностей — інтелекту, мислення, моральних якостей.

Одним з перших вітчизняних науковців, хто звернув свою увагу на питання розвитку мовлення у дітей з нормальним розвитком у співвіднесенні з вірогідними варіаціями його паталогічного викривлення, був професор Іван Олексійович Сікорський. У своїх роботах "О развитии речи у детей" [1] та "О заикании" [6] він розкриває основні умови формування, закономірності та принципи розвитку дитячого мовлення за норми та можливі варіанти відхилень.

У процесі розвитку словесного мовлення І. О. Сікорський виділяє два моменти, що суттєво відокремлені як за змістом так й за часом. Перший — це фонетичний період вивчення мовлення, за якого перші явища виникаючого мовлення складаються з окремих звуків, дитина починає словесну практику вивченням механізму вимови окремих звуків і поєднання їх в складі. Даний період Іван

Олексійович вважає завершеним в той момент, коли дитина добре оволоділа звуконаслідуванням. На його думку, перші звуки, що вимовляються дитиною, виникають випадково і не мають ніякого символічного значення, але, з часом, дитина починає пов'язувати задум з відомими звуковими образами в міцні психологічні асоціації. Цей (другий) процес професор І. О. Сікорський називає "навчанням логіки слова", що з фізіологічної точки зору полягає в встановленні взаємозв'язків між центром мовлення і іншими кортикальними центрами.

Своє дослідження процесу розвитку мовлення у дітей І. О. Сікорський, за його власним висловлюванням, розпочинає з ґрунтовного аналізу вже існуючих на той момент наукових теорій, поглядів та течій. Як зазначає Іван Олексійович, перші спроби та теорії щодо раціонального пояснення процесу розвитку мовлення датуються науковими поглядами вчених Стародавнього Світу: Аристотеля, Галена, Антілла. Потім професор І. О. Сікорський зазначає, що дане питання зникає з медичних творів до середини XIX сторіччя. Але, з'являючись в наукових трактатах Ч. Дарвіна, О. Фірордта, В. Прейера, К. Кусмауля, Б. Тена, Б. Лебіша, К. Шульце, частко-

во розкривається лише однією своєю стороною, а саме — фонетичною. На основі аналізу творів даних науковців Іваном Олексійовичем розробляється інтегрована програма дослідження даного питання, з урахуванням найпрогресивніших наукових теорій та поглядів того часу, що включала в себе наступні пункти: час появи мовлення, характер і значення перших звуків, що вимовляються й засвоюються дитиною, послідовність в розвитку звукової гамми.

Найголовніші дані, здобуті професором І. О. Сікорським за цією програмою, на нашу думку, полягають в наступному. Професором І. О. Сікорським було встановлено основні закономірності розвитку та становлення мовлення; з'ясовано основні механізми виникнення й ускладнення звукових комбінацій, тобто утворення складів і слів мовлення. Науково-практичний досвід багатьох науковців минулого та сучасності легко можете перекопати, що подібний шлях дає найкращі можливості розібратися в складному комплексі явищ дитячого мовлення. Як зазначає сам Іван Олексійович, при збиранні фактичного дослідного матеріалу він користувався наступними прийомами: "... 1) записували окремо мовлення кожної дитини; 2) продовжували записи по декілька місяців; 3) звіряли послідовні звукові редакції, які дитина дає одним і тим самим словам в різні епохи свого дитячого говору..." [1, С. 138–139]. Вже дуже рано, а саме в другу, або навіть в першу чверть року після народження в голосі дитини більш-менш ясно відчувається відтінок того або іншого голосного звуку, як вираз деякого самопочуття; так, наприклад, голос з відтінком "е" позначає незадоволення, з відтінком "а" — задоволення. З приголосних звуків першим виникає звук "м", потім

миттєвий звук "б", потім поступово з'являються інші губні і язикові звуки. На 3–4 місяці вперше помічається характеристичне комбінування звуків у формі складів: "амм", "пля", "тл" тощо. Ці звуки не мають поки ніякого символічного значення, ніяких співвідношень до ідей, проте дитина часто і з великим задоволенням вимовляє їх, виключно заради акустичного ефекту, який, мабуть, дуже подобається їй. До кінця першого року в процесі вимови звуків стає очевидною навмисність, і з цієї миті навчання фонетиці мови стає вельми діяльним. Дитина досить швидко навчається вимовляти деякі прості слова. Не дивлячись на швидкий успіх, малюка чекають попереду великі труднощі. Хоча певною мірою він вже оволодів "наслідувальною мовою", але кількість звуків, які він має в своєму розпорядженні, ще досить обмежена, а придбання нових відбувається поволі, крок за кроком. З приголосних спочатку з'являються губні, потім язикові і пізніше за всіх — горлові звуки. Втім, цю послідовність далеко не можна назвати загальним правилом. Поки не розвинулися звуки відомої категорії, наприклад, гортанні — дитина замінює їх в словах іншими, наприклад замість: "Карл" говорить "Тарль"; замість "кусати" — "тусати". Послідовність в розвитку звукової гамми ретельніше за всіх вивчав К. Шульце. Цей автор навіть голосні звуки розподіляє на весь відомий ряд, за складністю для дитини; але інші дослідники (В. Прейер, О. Фірордт) дотримуються думки, що всі голосні звуки з однаковою легкістю даються дитині. Приголосні звуки К. Шульце розподіляє в наступну таблицю відповідно до часу та порядку їх появи в мовленні дитини, або за відносною їх складністю.

Таблиця 1

Розподіл приголосних звуків за складністю їх вимовляння для дитини

	Миттєві	Відзвуки	Придувні	Тремтячі
Губні	П, б	м	Ф, в	Р (зубне)
Язикові	Т, д	н	Л, с, ш	Р (язикове)
Гортанні	К, г	Н (гортанне)		Р (гортанне)

Як видно з таблиці 3. 2, в двох верхніх горизонтальних рядах складність звуків збільшується зліва вправо, в нижньому — навпаки; якщо ж розглядати вертикальні ряди, то складність зростає зверху вниз. Цю Шульцеву схему можна визнати правильною, з чим згоден і такий вчений, як О. Фірордт.

Ми привели головні дані, здобуті наукою з питання про розвиток мовлення у дітей на кінець XIX ст. Об'єктом для спостережень Івана Олексійовича слугували власні діти, діти знайомих, а також діти Виховного Будинку, але лише ті, що навчалися російській мові. Як зазначає професор Сікорський, надзвичайно важливим предметом при

різних фонетичних дослідженнях є правильне позначення почутих дослідником звуків на папері і належна їх транскрипція. Ми також надали цьому значення і користувалися при певному характері звуків тими прийомами, які вживають філологи при аналізі національних і племінних діалектів. У разі труднощів у передачі належним чином певного специфічного звуку ми додаватимемо примітки пояснень.

Як зазначає у своєму дослідженні І. О. Сікорський, перші прояви дитячого мовлення, перші слова носять своєрідну й специфічну звукову редакцію, таку, що дитину здатні розуміти лише близькі до неї люди. За даними, отриманими в процесі дослідження професором І. О. Сікорським, особливості

дитячого мовлення можуть бути певною мірою класифіковані та іменовані наступним чином. Перше, на чому наголошує Іван Олексійович, це те, що дитяче мовлення не містить в собі багатоскладових слів, а складається, переважно, з односкладових або двоскладових комбінацій. Зазвичай діти обирають певний склад слова і він слугує для них представником цілого слова. Іван Олексійович наводить такий приклад: "... один хлопчик називав молоко — ко, моя дівчинка виражала це поняття звуком -мо; той же хлопчик замість: принеси — си..." [1, С. 139]. Другу особливість дитячого мовлення, за даними І. О. Сікорського, складає елементарна структура складів. Дитяче мовлення не витримує в складі два або три, приголосних до ряду, а допускає лише один приголосний звук з голосним або навіть лише один голосний звук як представник цілого складу, з кількох би звуків він насправді не складався: "... наприклад хлопчик, про якого була мова, говорив: тах', замість; трах'; одна дівчинка із Виховного будинку говорила: куку — замість: кукла... Ця елементарна структура складів складає одну з найважливіших характеристичних особливостей дитячого мовлення, тим більше дивно, що вона не звернула на себе увагу авторів раніше". [1, с. 140].

Наступну особливість дитячого лепету Іван Олексійович позначає, як "... незрозумілість і невиразність окремих звуків в сенсі спеціалізованого говору дорослих". [2, с. 75]. Тобто, голосні звуки вимовляються часто з більшим або меншим пом'якшенням, так що, наприклад, складає щось середнє між "а" і "я"; "у" середнє між "у" і "ю". Нестійкість і незрозумілість, на думку автора, полягає в тому, що голосні "о" та "у" мало диференційовані у певних словах, що важко сказати, яку з них говорить дитина. Те ж він говорить про голосні "е" та "і". Крім того, дослідником зазначається, що в дитячому мовленні часто зустрічаються скорочені голосні, а також приголосні, що відрізняються невизначеністю і невиразністю: "... наприклад дитяче ч та ц звучить то ближче до т, то ближче до ц в слові хочеться; с часто є середнє між ш та з подібно англійському шепелявому th" [30, с. 140]. Але найхарактернішим для дитячого мовлення, на думку Івана Олексійовича, є загальна м'якість консонантів, особливо "язикових": "... дитина говорить наприклад: дядютьцяю, замість — дадуть чаю" [2, С. 77].

Також до найхарактерніших особливостей дитячого мовлення він відносив заміну одних звуків мовлення іншими, наприклад він пише: "... моя дівчинка говорила, замість хрестик, тесстик, замість стакан — какан, замість хочу — тосю" [1, С. 138–139]. Іван Олексійович зазначав, що це явище дитячого мовлення залишається найменш дослідженим, на відміну від подвоєння або, правильніше сказати,

повторення звуків, яке звернуло на себе увагу майже всіх дослідників, що займалися питанням розвитку дитячого мовлення до нього. "Прикладом цього явища можуть служити звуки мама і тато, властиві багатьом мовам; діти взагалі часто користуються подвоєннями, наприклад говорять: нюню — замість одну..." [1, с. 141].

Нарешті, однією з рідкісних особливостей дитячого мовлення на думку професора І. О. Сікорського, є переміщення складів слова, "...наприклад дитина говорить: горовить — замість — говорить; лотопла — замість — лопата" [1, с. 41].

На думку І. О. Сікорського, обчислення особливостей дитячого лепету охоплює майже все, чим дитяче мовлення відрізняється від мовлення дорослого із зовнішнього боку. Здавалося б, що знати ці відмінності достатньо, щоб розуміти сенс фонетики дитячого мовлення. Завдання виявляється однак набагато важчим. Вже філологи минулого, особливо П. Шлейхер, прагнули вирішити його, але після певних докладених зусиль відмовилися, не знайшовши опорних точок для будь-яких узагальнень, вживаних до порівняльного мовознавства. Але даний факт не зупиняє професора І. О. Сікорського на його шляху й він здійснює вдале дослідження й робить значні, науково значущі узагальнення.

Так, він зазначає, що дитячий лепет має значну індивідуальну різницю: "... навіть двох дітей важко поставити в один ряд за їх говором" [1, с. 142]. Відмінність двох дитячих лепетів зумовлюється не лише різницею звуків, на які спроможна дитина в дану хвилину (як це приймають автори), але і багатьма іншими умовами. Досліди та спостереження, що були проведені Іваном Олексійовичем, демонструють, що дитина, яка добре знайома з відомим звуком, не завжди вживає його у разі потреби: "... наприклад вона вимовляє добре словолампа, і проте, замість — спала, говорити спая, а замість — сиділа — сидива, тобто склад ла, що правильно вимовляється в одному слові, замінюється на ва, а в іншому — звуком я, і таке явище спостерігається в один і той самий період словесного розвитку дитини. Але понад усе дитячі говори відрізняються за тим напрямом, який обрано дитиною для словесної практики" [1, с. 142].

Так, професор І. О. Сікорський відокремлює два головні напрями, що визначають два окремі типи мовлення. Одні діти переважно зупиняються на ретельному вивченні звуків слова і з великою уважністю і легко схоплюють і запам'ятовують один або декілька звуків слова. Ця невелика кількість дійсних звуків є для них представником цілого, іноді довгого, слова, так, наприклад, дитина говорить: "мо" або "моко" замість "молоко"; "си" замість "принеси" тощо. Інші діти навпаки, головним чином схоп-

люють складовий склад слова, мало звертаючи уваги на ознайомлення з звуками. Слова, вимовляються цими дітьми, більшою частиною вельми точно відповідають за кількістю складів словам дорослих, але за складом звуків надзвичайно відрізняються від них, наприклад дитина говорить: "який киську" замість "закрий кришку". Іноді слово, що використовує дитина, не містить в собі жодного належного звуку, однак за загальним складовим складом слова, за наголосом, за голосовим відтінком, з яким вимовляються окремі частини слова, можна відчутти, щось вельми близьке до дійсного слова-еталона. Іван Олексійович зазначає, що у своєму дослідженні зустрів дітей, у яких всі без виключення слова їх лепету містили ту ж кількість складів, що і дійсні слова, не дивлячись на велику відмінність їх за звуковим складом. Таким чином, дослідник зазначає, що діти вже дуже рано спеціалізуються: одні переважно вивчають звуки, інші — складову структуру слів. Діти, що обрали звуковий напрям, поступово збагачуються звуками, недоступні для них звуки вони замінюють іншими вже засвоєними, і ця заміна, принаймні в певний період є сталою й усвідомленою (заміна на звуки, що подібні за акустичними або артикуляційними ознаками), які достатньо легко передбачити, ознайомившись з мовленням дитини. Дитина ж, що обрала складовий або метричний шлях, звуки замінює одні іншими хаотично, тому що увагу дитини зосереджено на збереженні належної довжини слова і загальної схеми складового складу; питання ж про звуки, якими наповнюється склад, відсувається на другий план, подібно до того, як при співі мотиву використовують байдуже які артикуляторні аксесуари: "тра-ла-ла" або "та-та, та-та", або "тра-ла, тра-ла" тощо. Професор І. О. Сікорський зазначає, що у даній категорії дітей часто зустрічаються подвоєння або, правильніше сказати, "конгломерації тотожних складів": "... вони, без сумніву, є найбільш елементарним шляхом для заповнення певного складового скелету артикуляторними звуками" [1, с. 142]. Сутність складового спрямування виявляється ще й в тому, що дитина використовує різні звуки для одного і того ж слова.

Вивчення звуків при складовому напрямі дається досить важко, але ці діти починають жваво говорити за допомогою наймінімального запасу звуків. Таким чином, очевидно, що дитина для свого звичку зупиняється на вельми небагатьох звуках і комбінаціях і найпростішим чином складає досить вдалі імітації дійсним словам.

Діти, що віддали перевагу звуковому шляху в розвитку свого мовлення, говорить Іван Олексійович, ніколи не виявляють такого свавілля у вживанні звуків, який ми постійно зустрічаємо при складовому напрямі; у важких для них випадках вони опускають

склади цілком або залишають в них одні голосні звуки, і тому у них набагато частіше зустрічаються однозвучні склади, тоді як при складовому напрямі голосні звуки майже ніколи не залишаються самотніми і склади завжди заповнюються приголосними, хоч би ці останні аніскільки не відповідали дійсним звукам слова.

Також автор говорить про те, що дві категорії дитячого лепету розрізняються між собою із зовнішнього боку досить різко. Мовлення дітей складового напрямку здається вільним і жвавим, а мовлення звукового типу здається уривчастим і немичним. Але по суті одне мовлення не має переваг перед іншим, зазначає Іван Олексійович. Повні слова одних дітей нічим не кращі за вкорочені слова інших, тому що ці повні слова переважно складаються з повторення тотожних звуків. Автор зауважує, що діти складового напрямку дещо краще засвоюють перші елементи синтаксичної побудови, але що стосується головного завдання — вивчення звуків, то вони не виявляють більших успіхів, ніж інша категорія, і можна сказати позитивно, що фонетика однаково важка для дітей обох категорій. Для ознайомлення з нею всі діти витрачають приблизно один і той же час, тому велика легкість і порівняльна свобода мовлення, що виявляється при складовому напрямі, не дають дитині особливих переваг в остаточному результаті.

І. О. Сікорський у своїй роботі "О заикании" [6] пропонує характеристику можливих варіантів порушення звуковимови у дітей вище зазначених груп. Так, говорячи про дітей, що обрали у своєму мовленнєвому розвитку складовий напрям, він зазначає, що у них найбільшою мірою страждає звуконаповнення слів, яке в більш старшому віці проявляється у багато чисельних пропусках приголосних, особливо за їх збігу. Також, на думку професора І. О. Сікорського, для даної категорії дітей також є характерними порушення звуковимови у вигляді змішувань. До того ж, він розподіляє варіанти змішувань на дві групи, а саме: до першої він відносить змішування або ж заміни звуків, які схожі за своїми акустичними, чи "вимовними" (артикуляційними) ознаками, зазначаючи, що такі порушення (змішування, заміни) є сталими. Говорячи про порушення звуковимови у дітей, що дотримуються звукового напрямку розвитку мовлення, Іван Олексійович зазначає, що для даної категорії дітей, на відміну від першої, характерними є не пропуски приголосних звуків, а, навпаки, додавання зайвих, особливо в словах складної звукоскладової будови. Також для даних дітей є характерними порушення звуковимови у вигляді спотворень звуків. Менш характерними для них, за даними І. О. Сікорського, є порушення звуковимови у вигляді змішування чи заміни, але якщо такі спостерігаються, вони носять

несталий, варіативний характер. Також, дана категорія дітей, на думку професора І. О. Сікорського, є небезпечною з точки зору прояву заїкування. Він вказує, що заїкування або ж логоневроз, проявляється у даної категорії дітей у 2-2,5 рази частіше, ніж у дітей складового напряму розвитку мовлення [6].

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що за даними І. О. Сікорського, істотна різниця між дітьми обох категорій полягає лише в тому, що одні діти легко будують склади із звуків, а для інших це важко; але матеріал, з якого будуються склади, в обох випадках має приблизно однакову якість і рівний ступінь досконалості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сикорский И. А. О развитии речи у детей // Ежедневная Клиническая Газета, изд. проф. Боткиным, 1882. Ссылки на данную работу даются по ее переизданию: СНЛС-II. — С. 135–168.
2. Сикорский И. А. О косноязычии // Протоколы Общества Русских врачей. — СПб., 1882.
3. Сикорский И. А. Типы психических явлений в сфере нормальной и патологической // Международная клиника / Ред. проф. К. Ф. Славянский. — СПб.: Изд. Н. Н. Цылов. — С. 345–357.
4. Сикорский И. А. О лечении, воспитании и призрении отсталых и слабоумных детей // Сборник благотворительности. — СПб.: Изд. Имп. Человеколюбивого Общества, 1883. Ссылки на данную работу даются по ее переизданию: СНЛС-II. — С. 294–334.
5. Сикорский И. А. Задачи гигиены воспитания в возрасте первогодетства // Вестник клинической и судебной психиатрии и невропатологии / Под. ред. проф. И. П. Мержеевского. — 1883. — Т. I.
6. Сикорский И. А. О заикании. — Санкт-Петербург: Издание Карла Риккер[a], 1889. — 314 с.

УДК: 371.3

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ОСВІТЬНОГО ТА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Л. С. КРАВЧУК

Хмельницький інститут соціальних технологій

В статті розглядаються особливості корекційно-педагогічного забезпечення освітнього та виховного процесів підготовки дітей з інвалідністю та порушенням постави, зокрема. Навчальна діяльність студентів з ДЦП носить корекційно-відновлювальний характер і спрямована на подолання відхилень у фізичному розвитку, пізнавальній діяльності.

В статье рассматриваются особенности коррекционно-педагогического обеспечения учебного и воспитательного процессов подготовки детей с инвалидностью. Учебная деятельность студентов с ДЦП имеет коррекционно-восстановительный характер и направлена на исправления у физическому развитию, познавательной деятельности.

The peculiarities of corrective and pedagogical supply of educational and bringing up processes of preparation of children with invalidness especially with problems with carriage are described in this article. The educational activity of students with CCP has corrective and renewing character and is directed on overcoming of difficulties in physical development and learning activity.

Ключові слова: пізнавальна, навчальна діяльність, корекційно-педагогічне забезпечення, фізичний розвиток.

Ключевые слова: познавательная, учебная деятельность, коррекционно-педагогическое обеспечение, физическое развитие.

Key words: educational and learning activity, corrective and pedagogical supply, physical development

Постановка проблеми. Зміни в сучасному суспільстві та пов'язані з ними інтенсифікація праці, комп'ютеризація навчання і виробництва ставлять нові підвищені вимоги до фізичних і психічних якостей людини (концентрація, об'єм і перемикання уваги, емоційна стабільність, необхідність приймати

важливі рішення, специфічна витривалість, швидкість і спритність у діях та ін.). Крім того, сучасна людина повинна мати достатні резерви здоров'я, які дозволили б не знижувати якість професійної діяльності. Через погіршення економічної та екологічної ситуації на Україні, що обумовлено цілим